

A Big Data mint a pszichopolitika eszköze?

A digitalizáció robbanásszerű fejlődése, valamint a mesterséges intelligencia egyre nagyobb térnyerése számos lehetőséget és egyben veszélyt rejt magában. A különféle közösségi oldalak töretlen népszerűsége is abba az irányba mutat, hogy az életünket egyre nagyobb arányban ezekben a digitális terekben éljük, néhány „lájkert” cserébe pedig szinte a teljes életünket a nyilvánosság elé tárjuk. Fel sem fogjuk, hogy ezen oldalak ingyenes hozzáférhetőségéért cserébe valami olyannal fizetünk, ami a pénznél is értékesebb: adatokkal. A mesterséges intelligencia és az egész digitalizáció elsősorban adatokra épül, amelyeket nap mint nap, tudatosan vagy tudtunk nélkül, kétmarékkal szórunk szét a digitális térben. Abban a digitális térben, amelyben információs háborúk dúlnak, trollhadseregek mögé bújt államok küzdenek egymással vagy éppen még az egyes államoknál is nagyobb információmennyiséggel bíró „szuperhatalmak” uralkodnak, melyek készek a megfelelő összegért bárkinek kiszolgáltatni legféltettebb titkainkat is.

A Kínában bevezetett kreditrendszer¹ egy – talán már nem is olyan szélsőséges – példája annak, hova vezethet, ha különféle rendszereket (térfigyelő kamerák, telefon helyadatai, bankkártya adatok stb.) egyszerűen összekapcsolnak és olyan alapos kontroll alatt tartják az embereket, ami néhány éve még elképzelhetetlen lett volna. Az állampolgárok kreditpontokat kapnak mindennapi tevékenységük után, melyek révén mindenféle előnyökben részesülhetnek (kedvező hitelebírlás, állami kedvezmények stb.), az alacsony pontszámok pedig jócskán megnehezíthetik életüket. Mondhatnánk, hogy aki „jól viselkedik” és semmit rosszat nem tesz, az ezzel csak nyerhet. Csakhogy a jó és a rossz meghatározása az állam hatásköre...

Gondolhatnánk, hogy ez egy szabad és demokratikus világban elképzelhetetlen lenne, de éppen a koronavírus-járvány világított rá arra, hogy az állampolgárok védelmére hivatkozva könnyen átléphe-

tők azok a bizonyos határok. A vírus terjedését és a lehetséges kontaktszemélyek felderítését sok esetben a mobiltelefonok helyadatai alapján határozták meg, ami természetesen ösztársadalmi érdek, ám közben súlyosan sérülhet a magánélet szentsége.

A fenti példák is azt támasztják alá, hogy egyre kevésbé vannak titkaink. Részben önként adjuk ki magunkat, részben pedig akaratlanul.

Hogyan jutottunk el idáig és milyen következményei vannak ennek az életmódnak? A hatalom már a fejünkbe lát vagy ez csak valami futurisztikus riogatás? Netalán a tőke és a hatalom szövetségre lépve szivároog be az életünk minden apró részletébe, úgy, hogy ezt észre sem vesszük?

Kiegészítés és az elme uralása

Ahhoz, hogy ma döntően uralkodni tudjanak rajta a digitális óriások, szükség volt a társadalom átalakulására is.

Byung-Chul Han német filozófus a kiegészítés társadalmának² nevezi a mai kor embertömegét. Ez már nem a fegyelmezésről szól, sokkal inkább a teljesítményelvű, engedelmes alanyokról. Ez a határtalan „lehet” társadalma, amelyet már nem köt a „kell” kényszere. Egyfajta paradigmaváltásként tekint Han erre a változásra. E kor depresszív embere már saját magát zsákmányolja ki, egyszerre úr és szolga, ragadozó és áldozat. Han ezt a teljesítménymaximalizálás szabad kényszerének nevezi, mely sokkal hatékonyabb, mint a mások általi kizsákmányolás, ugyanis a szabadság érzetét is nyújtja egyben.³ Szerinte ma a múltékonyság és az általános denarratívizálás jellemzi legjobban korunkat, valamint az azonnali reagálás kényszere, mely párosul egyfajta megszakíthatóság nélküli aktivitással, ami szintén a szabadság illúzióját kelti. Soha nem érezzük, hogy elértük célunkat, soha nincs lezárás, csak teljesítménykényszer⁴ van, önkizsákmányolás és önpusztítás, melynek végállomása a *burnout*.⁵

Han helyzetértékelése talán túlságosan negatívnak tűnik, de ha kritikusabb szemmel körbenézünk a világban, nehéz lenne tagadni, hogy alapvetően igaza van.

Álláspointja szerint ebben végső soron a neoliberalis kapitalizmusnak döntő szerepe van, hiszen alapvető érdeke fűződött ennek az új társadalomnak a létrejöttéhez. Azzal, hogy a munkásból kvázi vállalkozót csinált, önmagát kizsákmányoló munkást, egyben megszüntette a klasszikus osztályokat, és éppen ez adja a rendszer stabilitását.⁶

A tőke diktatúrája a korlátlan önmegvalósítás illúziójaként valósul meg, egészen pontosan „az önmagukat kizsákmányoló teljesítményszubjektumokból nem jön létre olyan politikai mi, amely közös cselekvésre volna képes”.

Ezen a ponton lép be a digitalizáció, mely egyfelől roppant nagy szabadságot teremt, kinyitja a világot és kezelhetetlen mennyiségű információt tesz elérhetővé bárki számára. A társadalomtudományok szempontjából különösen sok lehetőségeket tartogat, hiszen új típusú adatokkal szolgál (pl. Google-keresések), amelyek sokkal őszintébbek, kis részhalmozokra is ráközelíthetünk, valamint az okási viszonyok is hatékonyan tesztelhetők segítségével.⁷

A bevezetőben már említett célzott reklámok, melyek a kényelmünket szolgálják, sok esetben időt spórolnak nekünk, ám az ún. *micro-targeting* komoly veszélyeket is rejthet. Nem túlzás azt állítani, hogy a digitális lábnyomaink alapján a különféle szolgáltatók szinte tūpontos profilt tudnak rólunk alkotni, azt is mondhatnánk, hogy sokkal jobban fognak ismerni bennünket, mint a saját édesanyánk vagy házastársunk. Ezt pedig a mindenkori hatalom is felismerte, és nem szégyell élni is vele.

Han értékelése szerint korunk egy digitális panoptikon, melyben a Big Brother a foglyokkal végezteti el a munkát az önkéntes és folyamatos kitárulkozás révén.⁸ A neoliberalizmus egyszerűen fogyasztót csinált a polgárokból, olyan csupán passzívan reagáló választókat, akik úgy viselkednek, mint az árucikkekre panaszkodó vevők, akikből hiányzik az aktivitás, a változtatás és a ráhatás szándéka. Ezen túlmenően a Big Data, mint uralmi tudás, a pszichébe hatol, az egyén reflexió előtti szintjére, és ilyen módon a jövő kiszámítható, megjósolható.⁹ Ez a megengedő hatalom már nem engedelmességet vár el, hanem függőséget teremt, nem hallgatásra ítél, hanem elvárja a folyamatos közlést.¹⁰ Amíg a biopolitika, mint testpolitika, a test fegyelmelésen keresztüli uralására törekedett, addig itt már pszichopolitikáról beszélhetünk, a psziché uralása kerül a középpontba, a folyamatos mentális (ön)optimalizálási kényszer révén.¹¹ Ez a hatalom már nem a múlt uralásában vagy újraírásában érdekelt, hanem a jövő pszichopolitikai irányítására törekszik. A neoliberális rendszer hatalomtechnikája prospektív, megengedő és projektív: a fogyasztást maximalizálja, a pozitivitást pörgeti túl, az önkéntes kitárulkozást preferálja, valamint a felügyeletet sokkal hatékonyabbá teszi annak barátságosként való láttatása révén.¹² Han az érzelmek kapitalizmusának nevezi azt a jelenséget, mely szerint

ma nem elsősorban dolgokat, tárgyakat fogyasztunk, hanem (pozitív) érzelmeket, amely a fogyasztást végteleníti.¹³ Mindez a digitális totalitarizmusban, az adatok barbarizmusában csúcsonyul ki, ahol minden mérhetőt mérni kell, ahol az átláthatóság a kulcsszó, mindent számszerűsíteni és összehasonlítani szükséges („számszerűsített én”), végső soron pedig az élet totális jegyzőkönyvezése zajlik a digitális térben. A politika által előszeretettel használt, a különféle adatok összekapcsolása révén megalkotott micro-targetinget pedig egyenesen adatüzemű pszichopolitikának nevezi.¹⁴

Han szerint a Big Data egyben Big Deal is, hiszen az adatokat folyamatosan adják-veszik, kommercializálják. Ennek során pedig létrejön egy új digitális osztálytársadalom, amely az embereket értékesre és értéktelenre osztja. Példaként említi az amerikai Axiom nevű adatcéget, amely közel 300 millió személy adataival rendelkezik, ezáltal pedig többet tudhat az amerikai polgárokról, mint maga az FBI. Nyilván ez már önmagában is felvet kérdéseket, de sokkal aggasztóbb, hogy az embereket csoportokra osztják, s mint egy katalógusban, árulják az adataikat. Az elesettebb személyeket egyszerűen hulladéknak nevezik (waste), akik adott esetben nem kaphatnak pl. hitelt.¹⁵ Olyan tényezőket vesznek figyelembe az algoritmusok „tapasztalatai” alapján, ami korábban elképzelhetetlen volt. Maradjunk a hitelfelvételnél: az a kérelmező, aki Istent vagy a családját emlegeti, ígéri, hogy fizetni fog, az érzelmekre próbál hatni, s nagy eséllyel elutasítják, míg aki bizonyos, valamiféle pénzügyi műveltségre utaló kifejezéseket használ, vagy diplomás, nagyobb eséllyel juthat hitelhez.¹⁶ Vajon jogos, etikus egy ilyen módon megvalósuló árdiszkrimináció? Mi ez, ha nem az ember totális tárgyiasítása, kommercializálása?

Peter Pomerantsev az orosz médiapolitikáról szóló könyvében a televízió hatalmáról írja, hogy az egyetlen erő, amely irányít, egyesít, egyben tart, és ez az új önkényuralom központi gépezete.¹⁷ Részben persze igaza van, de sokkal inkább áll ez ma már a digitális hálózatokra, melyek tulajdonképpen a televízió eszközeit tökéletesítették, fejlesztették tovább. Han értékelésével valamelyest egybevág, amikor Pomerantsev a televízió kapcsán azt mondja, hogy a szovjet típusú irányítást kell ötvözni a nyugati szórakoztatással.¹⁸ Akkor is szinte olyan, mintha a digitális hatalomról beszélne, amikor úgy véli: „A tévé már olyan tájékokra sodródik, ahol semmilyen hivatkozási pont nincs a valóságra; ahol bábok beszélgetnek hologramokkal, és mindkettő elhiszi, hogy igaziak, ahol semmi sem igaz, és bármi lehetséges. És ez a delírium a súlytalanság fura érzetét eredményezi.”¹⁹

A digitalizáció és a Big Data előnyei tagadhatatlanok. Hasznos és előremutató, a fejlődést nagyban segítő „találmányok”. De a hatalom is felfedezte a benne rejlő lehetőségeket, és nagyon úgy tűnik, hogy a tőke gátlások nélkül a hatalom rendelkezésére bocsájtja legféltebb titkainkat, és a méltányos ár megfizetése után nem foglalkozik azok további sorsával.

Bizonyos, hogy minden veszélye ellenére a digitalizáció nem ellenség, és nincs szükség egy 21. századi luddizmusra (bár az 5G tornyok lerombolásáról már szóltak hírek), de az biztos, hogy sokkal tudatosabban kell mozogni a digitális térben, és égető szükség van az internetóriások kontrollálására, így pedig végső soron a megoldás e téren is a társadalmi ellenőrzés kibontakoztatása.²⁰

Jegyzetek

- ¹ Lásd: https://hvg.hu/tudomany/20180919_kina_tarsadalmi_kreditrendszer_hogyan_mukodik_pontszam_megfigyeles_digitalis_diktatura és <https://hang.hu/kulfold/2020/02/13/2020-a-nagy-megfigyeles-eve/>
- ² Byung-Chul Han: *A kiegészítés társadalma*. Budapest, Typotex, 2019.
- ³ Han (2019): i. m. 26–27.
- ⁴ Mellbevágó adatok, de ma már a gyermekeket is elérte ez a jelenség: a börtönben élő rabok több időt töltenek a szabad levegőn, mint a gyermekek. Az amerikai gyerekek 1997-ben 18%-kal több időt töltöttek az iskolában, mint 1981-ben, továbbá a házi feladatra fordított idő 145%-kal nőtt! Lásd: Rutger Bregman: *Emberiség*. Budapest, HVG Könyvek, 2020. 237.
- ⁵ Han (2019): i. m. 76.
- ⁶ Byung-Chul Han: *Pszichopolitika*. Budapest, Typotex, 2020. 12–14.
- ⁷ Seth Stephens-Davidowitz: *Mindenki hazudik*. Budapest, Athenaeum, 2019. 70–71.
- ⁸ Han (2020): i. m. 17.
- ⁹ Han (2019): i. m. 19–21.
- ¹⁰ Han (2019): i. m. 24–25.
- ¹¹ Han (2019): i. m. 36–37.
- ¹² Han (2019): i. m. 54.
- ¹³ Han (2019): i. m. 64.
- ¹⁴ Han (2019): i. m. 76–84.
- ¹⁵ Han (2019): i. m. 87–89.
- ¹⁶ Stephens-Davidowitz (2019): i. m. 295–295.
- ¹⁷ Peter Pomerantsev: *Semmi sem igaz, bármi lehetséges*. Budapest, Európa, 2019. 12.
- ¹⁸ Pomerantsev (2019): i. m. 13.
- ¹⁹ Pomerantsev (2019): i. m. 309.
- ²⁰ Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a politika kezdi felfogni, hova vezethetnek e tendenciák. Számos példát ismerünk arra, hogy kontrollt kívánnak gyakorolni a digitális monopóliumok működése felett. A magyar belpolitikában a kormány is fellépést sürgetett, elsősorban a Facebook, szerintük keresztény-konzervatív

ellenes gyakorlatát kifogásolva, de szintén a Facebook működését kívánta megváltoztatni a Momentum kezdeményezése is. Lásd: <https://www.portfolio.hu/global/20210203/szabalyozna-magyarorszag-a-facebookot-ime-a-pelda-amit-kovethet-a-kormany-468160> és <https://merce.hu/2021/02/09/momentum-a-facebook-jelenlegi-mukodese-csak-azoknak-a-cegeknek-jo-akik-megveszik-az-adatainkat/>. Európában az éppen diadalmenetüket megélő német Zöldek választási programjukban is foglalkoznak az internetóriások szabályozásával és az algoritmusok transzparenciájával, amit azért tartok kiemelendőnek, mert történetükben először a német Zöldek közel kerültek ahhoz, hogy kancellárt adjanak a 2021. szeptemberi német szövetségi választásokon. Lásd: https://cms.gruene.de/uploads/documents/2021_Wahlprogrammwurf.pdf. 40–41.

